

Ema mälestusi lugedes. 1926. aastal sündinud naise meenutused sõjaaegsest ja -järgsest argielust

Anu Korb

Teesid: Artikli aluseks on Pärnumaa väiketalus sündinud-kasvanud Linda Teesalu, artikli autori ema mälestused, mille ta pani kirja järeltulijaile mõeldes oma pika elu viimasel aastakümnel. Talletatud mälestuste põhjal analüüsin, mil moel tulevad Teise maailmasõja sündmused ja selle järelmõjud esile üleskirjutustes, mille keskmes on argielu, ning kuivõrd aitab mälestustega tutvumine toimunud paremini mõista. Üksikisiku mälestused moodustavad koos teiste inimeste mälestustega võrgustiku, milles tulevad esile põlvkondlikud mustrid. Kirjalikud jutustused ja teistelt kuulud lood möödunud annavad omakorda mälule tuge. Sõja ja okupatsioonidega seostuv traumakogemus puudutab ka neid inimesi, kes ei sattunud otseselt sõjaväljale, küüditamise või vangistamise ohvriks.

Võtmesõnad: kultuurimälu, mälestusjutustus, okupatsioonid, sõda, sündmus, trauma

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v26i33.24130>

Sissejuhatuseks

Artiklis analüüsin, kuivõrd ja mil moel tulevad Teise maailmasõja sündmused ja sõja järelmõjud esile peamiselt argielule keskenduvates eluloolistes mälestustes. Kasutan Pärnumaa väiketalus sündinud-kasvanud ema Linda Teesalu (snd Vaimann, eestistatud Järvemets; eluaastad 1926–2022) mälestusi, mille sain oma valdusse pärast ema lahku-mist. Oma eluajal ta neid kellelegi lugeda ei andnud ja nii polnud võimalik kirjapandu kohta täiendavaid küsimusi esitada. Samas püüan meenutada, mida ma ise, ilmale tulnud mõned aastad pärast sõja lõppu, vanematelt ja teistelt sugulastelt sõjaaja ja sellele järgneva kohta eri eluperioodidel kuulsin. Kuivõrd haakub ema kirjapandu minu lapsepõlve- ja noorpõlvemälestustega? Kuidas mõjutas süüvimine ema talletatud mälestustesse minu arusaamu tagantjärele?

Ema pani mälestused kirja oma pika elu viimasel kümnendil, aastatel 2014–2019. Kirjutamine oli ema jaoks harjumuspärane tegevus, sest suurema osa oma tööteest oli ta töötanud ajakirjanikuna. Oma ametis oli ta suuresti iseõppija, sest vastavat erihari-dust tal ei olnud. Kuna ta töötas ajakirjanikuna esmalt tolleaegse Kingissepa rajooni ajalehe juures, hiljem ajakirja Sotsialistlik Põllumajandus toimetuses, olid tema tööala-sed kirjutised enamjaolt seotud õpitud erialaga – põllumajanduse ja maaeluga.

Ema säilitas huvi ümbritseva vastu, hea mälu ja erksa meele oma elupäevade lõpuni. Isiklike mälestusi hakkas ta talletama eeskätt oma suurperele – neljale lapsele ja nende järeltulijaile mõeldes. Ta nägi oma eluajal ära ka kolm viienda põlvkonna esindajat. Oma kirjapanekutega soovis ta noorematele esivanematest ja endisaegsest

elust-olust teadmisi anda, ilmselt pidas vajalikuks ka põhjendada oma keerulistel aegadel tehtud valikuid. Mõnda eluetappi on kirjeldatud korduvalt – sündmusi, olusid jm vastavalt pealiskaudsemalt või põhjalikumalt käsitledes. Mälestuste kirjapanemine pakkus talle rõõmu, see oli tema jaoks suuresti teraapiline tegevus, mis võimaldas taas läbi elada elu helgemaid hetki, ent aitas ka leppida elus ette tulnud keeruliste olukordade ja solvumistega.

Mälestused, individuaalne ja kollektiivne mälu

Enam kirjanekud võib liigitada mälestuste alla. Minevikust jutustavaid autobiograafilisi tekste ongi kõige sagedamini nimetatud mälestusteks või täpsustatult eluloolisteks mälestusteks (Hinrikus 2016, 253). Etnoloogist kirjanik Ilmar Talve (1997, 7) toob esile, et mälestuste kirjutaja tahab aidata lugejal orienteeruda ajas, milles ta on elanud, ja sündmustes, mis on tema elu jooksul toimunud. Oma kogemustest lähtuv jutustus tugineb meenutaja elu olulisematele sündmustele (Pöysä 1994, 234; Ukkonen 2000, 39–40), kuid on seotud ka ühiskonna oluliste kogemustega. Nii on sündmuste jutustamine kultuuriomane moodus muuta osa maailmast mõistetavaks iseendale ja kuulajatele (vt Salmi-Niklander 2009, 21).

Kristi Salmi-Niklander toob esile sündmusjutustuse mõiste. Sündmusjutustuseks nimetab ta minevikku suunatud mälestusjutustustest erinevat kaasaegset jutustust, mille teemadeks on lähiminevikus toimunud suhteliselt tavapärased sündmused (nt reisid, matkad, peod, võistlused), mis tulevad argipäevast esile, kuid ei sisalda indiviidi või ühiskonna elu muutvaid elemente (Salmi-Niklander 2004, 172–174).

Sündmus, kogemus ja jutustamine mõjutavad üksteist vastastikku aktiivselt. Indiivid kogeb nähtusi oma vaatenurgast, aga võib suhestada allikmaterjali ka teiste asjaosaliste meenutustega (Salmi-Niklander 2009, 20–21). Olaf Mertelsmann (2006, 132–133) rõhutab, et mälestused on ajaloolase jaoks eelkõige allikas sellest, mida ja kuidas mäletatakse. Mälu on subjektiivne, seda mõjutavad meie haridustee, meedia, poliitilised eelistused, raamatud, filmid, isiklikud kriisid jne. Mälestusi mõjutab paratamatult ka aeg, mil need on kirja pandud. Nõukogude Eestis oli mälestuste avalikustamine neid korrigeerimata praktiliselt võimatu.

Et Nõukogude Liidu lagunemisega lahvas Eestiski nagu mitmetes teistes Ida-Euroopa maades elulugude ja mälestuste kogumise buum, on üsna ootuspärane. Eestis andsid sellele hoogu ka mitmed üleskutsed. Näiteks kirjutas Mart Laar: „Pannes kirja kas iseenda või vanemate-vanavanemate mälestused, on igaühel võimalus kaasa aidata meie ajaloo rahvale tagasiandmisel“ (Laar 1988, 13). Eestis käivitas mälestuste kogumise Muinsuskaitse Selts 1988. aastal, teatepulga võttis üle Eesti Kirjandusmuuseumi kultuurilooline arhiiv (Hinrikus 2009, 107).

Eluloolises kirjutises jooksevad kõrvuti vähemalt kaks kronomeetrit – isikliku elu sündmused ja „suur ajalugu“. Siin on tegemist konstrueeritud minevikuga, mille taastoomisel tugineb kirjutaja enda ja sageli ka oma lähedaste mälule ja lähtub kirjutamis-aegsest „olevikust“. Seega on olulise mõjuga ajavahe, mis eraldab sündmuste läbielamist ja nende kirjapanemist. Mälu võimendab ajapikku emotsionaalselt eredamaid aspekte (Kirss 2006a, 621–623).

Elulugude ja mälestuste uurimisel võib lähtuda kollektiivse mälu mõistest, mille tegi tuntuks Maurice Halbwachs. Halbwachi hinnangul on individuaalsete mälestuste sisu ühtlasi kollektiivne, sest indiviidi võime meenutada ja mäletada on põimitud kollektiivse mälu raamidesse (Halbwachs 1985, 381). Kultuurimälu uurija Aleida Assmann (2006) rõhutab, et individuaalne kogemus laseb end tõlkida kollektiivsesse mälusse, kuid võtab sobiva kuju. Seega ei ole mälestused isoleeritud, vaid moodustavad koos teiste inimeste mälestustega võrgustiku (Assmann 2021, 28).

Aleida Assman (samas, 30) rõhutab, et iga mingisse vanuseastmesse kuuluvat inimest mõjutavad kindlad ajaloolised tuumkogemused ja tahes-tahtmata on aastakäikudel sarnased veendumused, hoiakud, maailmapilt, ühiskondlikud väärtusmõõdikud ja kultuurilise tõlgendamise mallid. Rutt Hinrikuse sõnul on naiste sõjamälestustele iseloomulik, et põhiosa neist ei käsitle mitte rindeelu, vaid tagalat (Hinrikus 2009, 115). Ta märgib, et 20. sajandi esimesel poolel sündinud põlvkondade jaoks on Teine maailmasõda sündmuseks, mis on nende elu kõige rohkem muutnud või oluliselt varjutanud (Hinrikus 2016, 262–263). Alates 1988. aastast kogutud mälestustes ja elulugudes pööratakse tagasi sõja-aastate või neist aastaist lähtunud sündmuste poole, sageli varasemast radikaalselt erinevate tõlgendustega, ja esitatakse arvukalt seni maha vaikitud fakte.

Eesti Kirjandusmuuseumi kultuurilooline arhiiv on koostöös ühendusega Eesti Elulood kogunud spetsiaalselt sõja meenutamisele keskenduvaid elulugusid, nt 2003/2004. aastal eluloovõistlus „Minu ja mu lähedaste elu Saksa ajal“ (tulemuseks 194 teksti ja 10 intervjuud) ja 2004/2005. aastal kogumisvõistlus „Sõja mõjud minu ja meie pere elus“, mil kogu täienes paarisaja uue tekstiga (Hinrikus 2009, 112). Kuid ka teiste kogumisaktioonide käigus kogutud ainese puhul on suurema osa enne 1940. aastat sündinud autorite mälestustes dominantsel kohal sõjasündmused või sõjast põhjustatud elumuudatused.

Kuigi eluloojutustustes üldiselt trauma mõistet ei kasutata, on sõjast jutustavad lood enamasti seotud traumaatiliste kogemustega. Seda esmalt meditsiinis ja psühhiaatrias tuntud mõistet on alates 20. sajandi teisest poolest kasutatud ühiskonna valu- ja kannatuskogemuse märkimiseks (Jaago 2018, 114). Leena Kurvet-Käosaar (2008, 136–137) toob esile, et trauma eeldab sündmuste ja olukordade järelmõju ja selle teadvustamist. Eestis 20. ja 21. sajandi vahetuse avalikkuses esilekerkivateks traumaatilis-

teks kogemusteks võib pidada Nõukogude võimu kehtestamisest lähtunud repressioone, nn eesti ja vene küsimust, Teises maailmasõjas Saksa sõjaväes teeninute ja metsavendade vastupanu teemat (Aarelaid-Tart 2016, 46 jj).

Ema elukäik ja mälestused

Pärnumaa väiketalus kasvanud ja vanema õe kõrval lugemisoskuse omandanud Linda alustas 6-aastasena 1933. aasta sügisel õpinguid kohalikus Jõõpre 6-kl koolis. Ta lõi aktiivselt kaasa kooli isetegevusringides ja astus kodutütarde ridadesse. Kodus ja koolis peeti omariiklust oluliseks, nii kasvas Linda rahvusliku meelsuse vaimus. 6-klasilise kooli lõpetas Linda 1940. aasta kevadel, suvel okupeerisid NSV Liidu relvajõud Eesti. Linda oli varasest lapsepõlvest omandanud talutöö-oskused ning koolivaheaegadel töötanud suurtaludes karjasena ja perenaise abilisena. Kooli lõpetamise järel jäi ta kodukohta, teenides ülalpidamist suurtaludes töötades. Tema tööpanust hinnati, ise toetus ta paremal järjel olevate talude perenaiste kogemustele, omandades neilt töövõtteid ja majapidamisnippe. Kui Teine maailmasõda jõudis Eesti pinnale, elas Linda endiselt kodutalus. Saksa okupatsioonipäevil 1943. aasta sügisel alustas ta õpinguid Polli aianduskoolis. Sõjapäevil katkes vahepeal õppetöö, kuid jätkus Nõukogude okupatsiooni tingimustes 1944. aasta sügisel. Aiandusagronoomi kutse sai ta 1947. a talvel Türi aiandustehnikumist. Kooli lõpetamisega samaaegselt abiellus Linda oma koolikaaslasega, kes oli hoidnud kõrvale nii Saksa kui Nõukogude mobilisatsioonist. Noored suunati esmalt tööle Hiiu- ja Saaremaale ja paar aastat hiljem Saaremaale. 1949. aasta märtsiküüditamine tabas ka Linda õde Salmet, kes küüditati koos kolme eelkoolialise lapsega Novosibirski oblastisse.

Ema pani ühtekokku kirja ligi 1000 lk mälestusi. Ta alustas oma vanemate tutvustamise ja sünnikodu rajamise looga ning jõudis sealtkaudu oma arvukate sugulaste ja naabrite elukäikude kirjeldamiseni. Võib öelda, et oma kirjapanekutega võtab ema mõneti ajaloolase-krooniku rolli. Tema talletatud pere- ja suguvõsaloost võib leida detailseid etnograafilisi kirjeldusi (nt taluelamud, talutööd), toimunud sündmuste kajastusi (nt laadad, pere- ja külapeod), nii omaenda kui lähikondsete ja naabrite saatustest jutustades annab ta toimunule ka omapoolseid hinnanguid. Sündmus, kogemus ja jutustamine-kirjutamine mõjutavad üksteist vastastikku aktiivselt. Kirjapanekutes ei lähtunud ema kogumisvõistluste üleskutsetest ega etteantud kirjutamisjuhenditest, ta eesmärgiks polnud oma lugu mäluasutusse jäädvustada. Siiski ei tunne ma süümeppiinu, jagades osakest ema mälestustest üldsusega. Arvan, et tajun vaistlikult seda õhkõrna piiri, mis peab jääma avaliku ja privaatse teabe vahele.

Kui ema oma kirjapanekuid alustas, oli Eesti Vabariigi taastamisest möödunud enam kui 20 aastat. Selleks ajaks oli trükivalgust näinud hulk viimastel aastakümnetel ilmunud eluloo- ja mälestusraamatuid, mida ema ka meelsasti luges. Rutt Hinrikus

(2010, 35) rõhutab, et kirjalikud jutustused möödunust annavad mälule tuge. Emale andis kindlasti loetu inspiratsiooni, ka sai ta oma mälestustes esile tuua Nõukogude päevil maha vaikitud fakte ja väljendada oma tundeid ja mõtteid riiklikku tsensuuri kartmata. Oma mälestustes keskendub ema eeskätt igapäevaelus toimetulekule nagu paljud teisedki naised.

Kuna ema pole kunagi päevikut pidanud, ei saanud ta toetuda eelnevalt kirjapan-dule. Küll aga konsulteeris ta mitmel puhul oma lähikondsete ja koduküla inimestega, täpsustades mõningaid andmeid telefoni teel.

Emade detailsemad mälestused on pärit just lapsepõlvest ja neiueast, Eesti Vabariigi päevilt enne Eesti okupeerimist. Sõja- ja Nõukogude okupatsiooni eelset lapsepõlve meenutab ta harmoonilisena, mis on iseloomulik paljudele sama põlvkonna inimestele, kes on mälestusi talletanud (vt nt Jaago 2023, 465). Lapsepõlvkodust kirjutades tuleb ema mälestustes esile esimene sõjaga seotud oluline info. Nimelt sai Linda isa Juhan, kes oli sündinud 1898. a jaanuaris vallaslapsena, Vabadussõjas osalemise eest tüki maad Audru kihelkonnas Jõõpres. Ta ostis veidi maad lisaks ja nii kasvas Linda Pärnu-maa väiketalus. Tema mälestustest võib küll lugeda majanduslikult paremal järjel ole-vatest taludest, kuid sotsiaalse ebavõrdsuse teema tema kirjapanekutes esile ei tõuse, pigem rõhutab ta suurtalude omanike edasipüüdlikkust, lugupidavat suhtumist oma töölisesse ja hooajatöölise kohtlemist pere liikmetega võrdväärselt. Tiiu Jaago (2001, 278) näitab, kuidas talus kasvanud jutustajad eksponeerivad minevikust kaasajal posi-tiivseks peetava, mis seostub talu hea käekäigu kujundamisega. Ene Kõresaare (2005, 43) hinnangul on ettekujutus lapsepõlveühiskonnast kui informaalset võrdsuse põhi-mõttel toimivast harmoonilisest kooslusest vanemate eestlaste elulugudes dominante teadmine. Sündmuste ja elu-olu kirjeldamisel on ema loos märgata sõjaeelse generat-siooni elulugudele iseloomulikke rahvuslikku meelsust. Uhkusega kirjeldab ta näiteks tegutsemist kodutütarde ridades ja emotsionaalset kohtumist president Pätsuga.

Emade mälestustes ei ole sõda ja sõja mõjud esiplaanil. Tema koduküla ja selle lähi-ümbrus jäi sõjapäevil otsesest lahingutegevusest puutumata. Nii ei pidanud pere üle elama pommitamist ega selle tagajärjel tekkinud purustusi. Kuna peres kasvasid ainult tütred, ei hustanud neid ka sundmobilisatsioon. Majanduslikud probleemid jäid sõja-päevil peamiselt vanemate õlgadele ja ei puudutanud samavõrd noort neidu. Kuna oma toidukraam kasvatati suuresti ise, ei tuntud Linda kodus esialgu ka toidupuudust.

Teisalt mõjutas Teise maailmasõja jõudmine Eesti pinnale, aga ka sellele eelnenu – Punaarmee sissetung Eestisse 1940. aasta suvel, riigipööre 21. juulil ja liitmine Nõukogude Liiduga 6. augustil põhjalikult kogu ühiskonda. Muutus Eesti senine riigi-korraldus, represseeriti poliitiline juhtkond, algasid sotsialistlikud ümberkorraldused, natsionaliseerimine.

Artiklis analüüsin ema mälestuste seda osa, mis seondub Eesti okupeerimise, Teise maailmasõja ja sõja järelmõjudega. Teemadena kerkivad esile okupatsioonid, küüditamine, sõda Eesti pinnal, sõjaaegne argielu (õpingud aianduskoolis, tähtpäevade tähistamine, noorte suhted, oma pere loomine).

Linda Järvemets 1947. aastal. ERA, DF 48239.

Mälestused Eesti okupeerimisest ja sõja jõudmisest Eesti pinnale

Maatüdruk tajub uue korra kehtestamist riigisümboolika muutumises, aga ka vaikes vastuhakus.

See oli 1940. aasta suvi, mil hakkas Eestis kehtima nõukogude võim. Taludele anti korraldus, et mingil tähtpäeval, ei tea, millisel, pidid kõikjal masti tõmmatama punalipud, mille nurgas kindlasti kollane sirp ja vasar. Vastavad lõiked ja lipu mõõdud anti teada ajakirjas „Taluperenaine“. Kuulsin öösel õmblusmasina klõbinat pererahva magamistoas, kus perenaine õmbles punalippu. Kõik kartsid võimalikku karistust käsu täitmata jätmise korral. Nii lehviski ettenähtud päeval õuemastis, kus oli seni olnud sini-must-valge, nüüd punane plagu. Ka kellad kästi keerata Moskva aja peale, s.o üks tund ette. See nõue jäeti täitmata, sest kellaega ju õuest kindlaks teha ei saa.

Seik näitab küll eestlaste meelsust, kuid ajapikku tuli lähtuda ikkagi okupantide seatud ajast. Kuna isatalu oli väike, ei ohustanud peret esialgu maa võõrandamine, väiketalunikule pakutud hoopis maad lisaks.

Vene korra ajal maa riigistati ja anti kehvikutele suurtaludest juurdelõikeid. Minu isal väiketalunikuna oleks olnud samuti võimalik juurdelõiget saada, kuid isa keeldus sellest kategooriliselt. Ta teadis maa hinda, oli südamega põllumees ja ütles, et teise pere maad ta ei võta.

Isaga lähedastes suhetes olnud tütar näeb pakutud lisamaast loobumises märki, et isa käitus õiglase ja väärrika mehena, kes ei soovi teiste arvelt kasu saada. Ta lisab, et isa keeldunud ka pakutud miilitsa-ametist, mis säästis võimu vahetumisel ilmselt ta elu.

Sõjategevuse jõudmist Eesti pinnale kirjeldab ema läbi ereda mälestuse ehk nn mälusähvatuse (*flashbulb memory*), mis on mällu sööbinud tugeva emotsiooni tõttu. Mälusähvatuseks on hakatud nimetama mälestusi, mida inimesed mäletavad, „nagu oleks see olnud eile“. Inimesele meenuvad eredalt siiski ainult mõned episoodid või detailid, seega pole tegemist täielikult fotograafilise mälu (Korkiakangas 1994, 64–65). Ema meenutab:

Mulle meenus 1941. aasta, kui oli alanud Teine ilmasõda ja lahingud jõudsid ka Eestisse. Mängisin parajasti eeskambris lõõtsa (õigemini küll õppisin seda pilli tundma), kui sisse tormas isa, rebis mul pilli käest ja ütles: „Väljas käib sõda ja sina mängid pilli.“ Läksin õue. Mulle öeldi, et Sauga mõisas toimus lahing, kus surma sai 2 või 3 meest. Ema teadis, et nende hulgas oli ka minu esimene armastus M.L. Ma olen küll lapsena ristitud, leeris käinud ja laulatatud, kuid hingelt olen olnud lapsest saadik ateist. Käies koos vanaemaga kirikus, ma kunagi ei palvetanud, ei teinud seda ka söögilauas. Kuid seda teadet kuulnud tuli mulle tunne, et pean palvetama. Kodus vanemate silma all häbenesin seda teha. Läksin siis joostes suure kraavi juurde, laskusin põlvili kraavi (vett seal ei olnud, vaid rohtunud põhi) ja palvetasin jumala poole. Mida ma palves laususin, ei tea enam, kuid see oli minu elus esimene ja viimane palve jumalale.

Kuidas sõda inimelusid pillutab ja pereliikmed lahku ajab, kirjeldab Linda hoopis sõbranna – noore praktikandi kodu kaotusena.

Ira oli Kehtna kõrgema kodumajanduskooli praktikandina Lepiku talus, sain temaga päris südamesõbrannaks nagu naabri Maigagi. Tihti istusime Lepiku (naabertalu) toas diivanil kõrvuti, käed teineteise piha ja kaela ümber. Me rääkisime teineteisele kõigest. Kui sõda jõudis Eestisse, oli Ira sunnitud jäämagi Jõõpresse. Ema oli tal ammu surnud, isa mobiliseeritud Nõukogude armeesse, kasuema koos väikese õega läinud Saksamaale. Tal ei olnud enam kodu mujal kui Lepikul ja seal koheldi teda samaväärselt peretütrega.

Linda kujutab mälestustes oma lapsepõlvkodu, aga ka teisi koduküla inimesi empaatiliste, toetavate ja ühtehoidvatena. Nagu talus praktikal olnud neiule sai osaks pereliikmetega võrdväärne suhtumine, võib esile tuua ka sõjapõgenike tallu jõudmise kirjelduse, kus hädasolijaile pakuti parimat, mis majapidamises leidis.

Kartul andis head saaki, eriti sõja aastal 1941, kui lahingud käisid Eestis mitmel rindel ja ka Pärnu-Jaagupi kandis. Jõõpre ja Lavassaare jäid puutumata. Siis hakkas meile tulema sõjapõgenikke Maimast. Tuli onu pere hobuse ja vankriga, vankril hädavajalik kraam. Samuti tuli onu naabri Uida pere mõne-kuise pojaga. Tema kasutada anti tagakamber. Üldse leiti kõigile ruumi. Olid vaid naised ja lapsed, mehed vist hoidsid mobilisatsioonist kõrvale ja nende asukohta ei reedetud. Läbi käis ka Sepa küla teiste talude rahvast. Toidupott oli pea alati tuel ja kartulit jätkus kõigile. Kuna suvel olid olnud Salme pulmad, oli lihakraami ning nisu- ja rukkipiüli. Mäletan, et küpsetasin ahjutäie saiu ja saunanaine Hilda ütles, et sa oled sisse pannud ka muna. Tõesti, panin taignasse nii võid kui mune. Küpsetasin nii saia kui peenleiba. Piim, või ja munad ning kõõgiviili oli omast käest ja kõik said söönuks.

Okupatsioonid mälestustes

Eestlaste mälestustes on sage kahe okupandi – venelase ja sakslase võrdlemine. Rutt Hinrikus märgib, et 1920. aastatel sündinud põlvkond meenutab sõda, okupatsiooni ja tumedat tulevikku kui aega, mil õiget valikut oli raske teha. Taheti võidelda Eesti eest, aga polnud selge, kuidas seda teha. Kommunismivastast võitlust nähakse siiski antifaašistlikust võitlusest olulisemana, sest kommunism oli toonud Eestile suuremaid kannatusi (Hinrikus 2006, 8). Tiina Kirss rõhutab, et üksikisiku Saksa okupatsiooni-aja mäletamine sõltub sellest, millised tõlgendusmallid on talle kättesaadavad. Ka venelaste-sakslaste kontrast ei ole iga kirjutaja poolt iseseisvalt „välja mõeldud“, vaid tugineb sotsiaalsele mäluvarale, mida on suulise pärimusega edasi antud. Saksa ja esimese Nõukogude okupatsiooni vahel toodud võrdlused on asjatunnistajate elulugudes sagedased ning neid võib pidada narratiivseteks skeemideks (Kirss 2006b, 141, 147).

Minu ema tsiteeris viimastel aastakümnetel sageli oma isa, kes toonitas, et sakslased ja venelased on mõlemad okupandid, kuid sakslased on ikkagi kultuurrahvas. Ta jagas ka paljude oma eakaaslaste tolleaegset lootust saada tagasi omariiklus.

Kui Eestisse marssisid sisse Saksa väed, lootsime kõik, et nüüd on Vene okupatsiooni lõpp ja saame tagasi Eesti Vabariigi. Seenä (õemees) tõmbas kodus Nurgal vardasse sini-must-valge lipu ja tõttas siis kirikusse ja õhtuõhus kaikusid kirikukella helinad, mis kuulutasid uue ajastu algust. Ta astus Omakaitsesse ja käis selles liinis tundmatuid radu. Kuipalju ta oli osanik punaametnike hukkamisel, ei tea omaksed. Sageli oli ta hommikul koju tulnud purjuspäi, kaasa toonud sel ajal poes mitte müüdavaid toiduaineid. Vene vägede teistkordsel tulekul tuli tal maksta oma eluga ja pere Siberisse küüditamisega.

Mitmed leheküljed ema mälestustes on pühendatud Saksa okupatsioonipäevil 1943. aastal alustatud aiandusõpingutele Polli aianduskoolis. Oma õppima suunamisel näeb ta olulisena isa rolli, kes oli rajanud kodus puuvilja- ja marjaaia ning soovitas tütrele õppida aednikuks, et siis kogu talu põllumaa aia alla viia ja sealt tulu saada.

Õpinguaega Saksa okupatsiooni päevil kirjeldab Linda mälestustes napisõnaliselt, üksikute tähendusrikaste seikadena, näiteks:

Polli köögis tegi meile süüa üks sõjapõgenik kahe lapsega. Mees oli tal mobiliseeritud Saksa sõjaväkke. Suurem tüdruk käis meiega koos tööl, noorem oli veel tilluke.

Sõbranna Alli kutsus mind Pollis korraldatud samariitlaste kursusele. Läksingi. Kuna ma meditsiiniga ei sõbrunenud (kardan verd ja vigastusi), jätsin kursuse pooleli. Hiljem selgus, et Alli oli läinud sõjaväkke ja tema edasisest saatusest ma teada ei saanudki.

Sõjaväljal Saksamaa poolel võitlevatele eesti meestele jõulukungi tegemine seon-
dub Linda mälestustes negatiivse emotsiooniga.

Esimesel kooliaastal Pollis tegime õpetaja käsul Saksa sõjaväes teenivatele eesti meestele jõulukungi, iga tüdruk pidi kuduma meeste labakindad, kusjuures parema käe kindal pidi olema eraldi kootud esimene sõrm (arvatavasti püssile vajutamiseks). Anti kahte värvi villast lõnga ja vardad. Olin siis algaja kuduja, olin vast kudunud enne vaid paari kindaid, tulemus ei olnud just kõige parem, kuid ajas asja ära. Kindapaari juurde tuli kindlasti lisada oma nimi ja aadress. [. . .]. Hiljem saabus mulle ja ka teistele tüdrukutele rindelt kiri, milles kinda saaja tänas saadetise eest. Minule saadetud kirjale oli lisatud, et mees on abielus ja tal on 2 last ning seetõttu ei saa ta edaspidi kirjavahetust jätkata. Olin väga solvunud.

Sõjamehelt saadud vastus solvas noort neidu südamepõhjani, sest kingitust tehes ei olnud tema eesmärgiks kirja teel tutvust sobitada.

Linda kirjeldab oma kooliaja mälestustes ka Nõukogude vägede pealetungiga seonduvat peataolekut, aga ka noorte kokkuhoidmist, toetust ja abi üksteisele.

Sõja lähenemine ja vene vägede edu jõudis ka meieni. Rahvas oli ärevil. Vanemad tüdrukud arvasid, et peaksime koju sõitma. Kui sõda jõuab Eestisse, ei pruugi enam rongid liikuda ja me ei saagi koju. Õpetajaid, kellelt nõu küsida, me ei leidnud. Olime jäetud omapäi. Üks minu kursuse tüdruk elas Hallistes, üsna raudteejaama lähedal talus. Ta läks koju, tuli sealt tagasi hobuvankriga, kuhu pani ta omad asjad ja meie kohvid (meid Pärnu kandi tüdrukuid oli 3–4) ja viis meid raudteejaama. Nii saimegi koju. Ka seal oli õhk ärevil. Ka Lepiku Mai, kes õppis Pärnus gümnaasiumis, oli kodus.

Nõukogude okupatsiooni päevil kehvade transpordiolude kiuste taas kooli jõudmise kirjelduses toob Linda esile teda seejuures abistanud inimesed.

Novembrikuus tuli mulle Pollist kiri. Selles seisis, et Polli on loodud aiandustehnikum ja mind on arvatud I kursuse õpilaseks. Järgmisena oli märgitud kooli alguse kuupäev, mis oli samuti novembris. Sel ajal raudteerongid veel plaanipäraselt ei liikunud. Isa viis mu Pärnu raudteejaama. Sain sealt ka rongile, mis asus teele Viljandi suunas. Kilingi-Nõmme jõudes teatati, et rong enam edasi ei lähe. Sain mingile hobuveokile, mis läks Apja. Seal võtsin kohvri ja läksin sõbranna Alli vanemate korterisse, et kohver sinna hoiale jätta. [...] Võtsin jalad selga ja läksin Polli (10 km). Kui sinna jõudsin, selgus, et ei olnud veel ühtegi õpilast. Oli vaid endise õpetaja Männiku noorem õde Asta, kes oli määratud internaadi juhatajaks ja elas oma õe 2-toalises korteris. Nimelt oli kooli algust mõne päeva võrra edasi lükatud ja sellest ka teatatud, kuid minuni see teade ei jõudnud. Ta võttis mu oma korterisse. Magasin elutoa diivanil ja sain temalt ka süüa. Ta leppis kokku tallimehega, et saaksin hobuse Abjast kohver ära tuua.

Saksa okupatsiooni ja Nõukogude okupatsiooni aegse koolielu võrdluses kirjeldab Linda Saksa okupatsiooni aega märksa helgemates toonides, Nõukogude okupatsiooni aegset õhustikku iseloomustab trööstitu minnalaskmismeeleoluna.

Koolielu oli palju muutunud. Ulila elektrijaam, mis andis voolu ka Polli koolile, oli sõja käigus purustatud ja olime ilma elektrita. Üldiselt kasutatavates ruumides köök, söökla ja üks klassiruum olid vajaduse korral petrooleumi lambid. Saal, koridorid ja internaadi toad olid pimedad. Vesi tuli küll majja käte jõul. Õpilased käisid kordamööda kahekaupa pumpa ringi ajamas. Pumbal oli arvatavasti selle paigaldamisest saadik küljes 2 suurt puiduga kaetud käepidet, millega pump tööle pandi. See oli üsna raske töö. Lampe, samuti toidunõusid ei jätkunud. Kuigi kooli alguse kutse peal oli nõue kaasa võtta taldrik, kruus, nuga, kahvel ja lusikas, kadusid need kohe pärast esimest söögikorda, sest paljud, eriti poisid, ei olnud nõusid kaasa toonud.

Ema, kes oskas läbi elu väärtustada korralikult kaetud lauda, seostab tsiviliseeritud lauakommete hääbumist Nõukogude ajaga, nagu ka teised samast põlvkonnast pärit mälestuste talletajad (vt nt Kõresaar 2005, 100–101).

Kehtis juba Vene võim. Enam ei olnud lühikest söögipalvust, sest Jumalat asendas Stalin. Nüüd tuli taldrikute vähesuse tõttu süüa suppi ka kruusist või joogiklaasist, abiks kahvel. Kartulit ja kastet sai söödud ka lusikaga, kui kahvleid ei jätkunud. Toidukraam peale kartuli ja köögivilja, mis toodeti oma majandis, oli normeeritud ja seda polnud noortele inimestele piisavalt. Igaüks pidi ise hea seisma, et kõht täis saaks. Kes kiirem, oli võitja. Viimasele jäid vaid riismed.

Ene Kõresaar rõhutab, et okupatsiooni alguse katkestuse kultuurikonflikt laieneb kogu Nõukogude võimu perioodile Eestis, Nõukogude põlvkondadele omistatakse samasuguseid kultuurituse jooni kui 1940. aastate Nõukogude sõduritele (Kõresaar 2005, 101).

Igapäevaelu ja tähtsündmused sõjapäevil

Kui lugeda naiste mälestusi okupatsioonide ja sõjaajast, pööratakse neis suurt tähelepanu igapäevaelus toimetulemisele. Sageli mainitakse kaupuudust ja pingutusi eluks vajaliku hankimisel. Ema mälestustes on need teemad suhteliselt tagaplaanil, sest väiketalus oldi harjutud kokkuhoidlikult majandama, põhiosa riidest oli Eesti Vabariigi päevil omavalmistatud ning kaubareisidel Pärnus käidi harva. Siiski leiab mälestustest mõne kirjelduse kesise kaubavaliku tingimustes vajaliku riidekraami hankimisest.

Olin saanud just 14-aastaseks. Siis kehtis juba Eestis nõukogude kord ja poed tühjenesid ruttu kaubast. Käisin korra Pärnus. Ühest pooltühjast kangapoest õnnestus saada roheline paksust siidist kleidiriie, millel olid läikivad õiemotiivid. Muster mulle eriti meele järgi ei olnud, kuid paremat polnud võtta. Ühest poest sain veel osta sinised üsna kenad kontsaga kingad. Nõukogude kaubana olid müügil poolvillased ruudulised pearätid, puuvilla lõimesse oli kootud villane lõng. Otsin ka ühe sellise.

Okupatsioonide ja sõjaaja kitsad olud tulevad ema mälestustes paremini esile seoses omaenda või mõne pereliikme tähtsündmuse tähistamisega, näiteks:

Kui ma leerin käisin, oli Peedi perenaine tulnud õnnistamispäeval Pärnu kirikusse ja kinkis mulle potilille, suure hortensia. See oli küll ilus, kuid nägin kurja vaeva selle jalgrattal koju toomisega. Otsa perenaine kinkis kodus kasutatud lauluraamatu, millest eelmise omaniku nimega leht oli välja lõigatud. See oli 1943. a kevad, oli Saksa okupatsiooni aeg ja poed olid tühjad. Lepiku Mai kinkis mulle väikese hõbesõle, nähtavasti laskis selle tsaariaegsest hõberahast teha. Pidasin ka leeripidu, üsna tagasihoidliku lauaga, oli hulga noori. Toidud aitas teha Sõeru Marta. Tema oli lõpetanud kodumajanduse kooli ja oskas ka lihtsast materjalist peotoite teha.

Õe pulmi, mis jäid Eesti pinnale jõudnud sõja algusse, kirjeldab Linda napisõnaliselt, tuues esile eeskätt ettevalmistusega seonduvad probleemid: tarbekaupade puudus, olemasoleva kauba vilets kvaliteet, rahvakogunemiste keelustamine.

Salme ja Seeni pulmad peeti 1941. aasta juulis, kui Salme oli äsja saanud 18-aastaseks. [. . .] Mõningane raskus oli pruudi rõivastega. Kuna kehtis nõukogude kord, olid poed kaubast tühjad. Peensuhkrut ka ei olnud, olid vaid suured ebakorrapärased värvitud kristallid, mida andis ikka tampida, et peensuhkrut

saada. Ja kindlasti tuli tampimisel saadud mass üle sõela lasta, sest tükid ei pudenenud, need olid nagu jää tükid. Valget kleidiriiet ja tülli ei olnud kuskilt saada. Et Salme oli just eelmisel aastal käinud leeris, oli tal olemas ilusast paksust siidist pikk kleit, mille matil pinnal väikesed läikivad oksakesed. Kleit oli olemas, aga loori polnud kuskilt saada. Pärnu ühes poes müüdi vaid klaasbatisti. See oli labase koega jäik kangas. Lõpuks Salme otsustas, et tuleb sellest teha.

Mõni päev enne pulmi kuulutati välja sõja algus, kusjuures keelati ära kõik pidustused. Isa läks väga närvi: olid ju pulmalised kutsutud ja ettevalmistused tehtud, kuidas saab pulmi ära jätta. Kui aga pulma ajal tuleb kohale miilits ja keelab peo ära, mis saab siis? Õnneks kohalik miilits ega muu ametnik pulmapidu keelama ega segama ei tulnud.

Emä rõhutab oma mälestustes korduvalt, et kodukandi inimesed hoidsid kokku ning nende seas ei olnud pealekaebajaid, nii et mõne keelu eiramine ei toonud enamasti pahandusi kaasa.

Mälestustes leiab kirjeldusi ka sellest, kuidas sõda sundis tegema ümberkorraldusi talutöodes, sest kütusedefitsiidi tingimustes tuli vili ikka salve saada.

Ühel sõja aastal, kui kütuse puudumise tõttu ei saanud paljud rehepeksumasinad töötada, pesti meie kodus ka suvevilja omal jõul. Selleks laotati vili rehealuse põrandale. Isa astus selle keskele, hobune ohjapidi käes. Hobust sunniti sõrkima mööda vilja. Kava pahmamine kestis ja kui paksult vilja põrandale laotati, ma ei tea, seda tööd tegi isa ükski. Pahmatud viljateradest eraldati põhk reherehaga.

Sõja ja okupatsioonide laastavat mõju koduümbrusele aga ilmestab kirjeldus kohaliku mõisapargi uuendamise katkemisest.

Koolijuhataja Hugo Pihla eestvõttel, isa käis isegi Jõõpres ja aitas kooli ümbruses olevat vana mõisa parki uuendada. Kohale oli toodud palju istikuid, eeskätt mitut liiki okaspuid. Kõigil olid määratud omad kohad ja isa Pihla juhendamisel istutas need paika. Pärast seda varustati kõik istutatud puud ja põõsad ilusate valgete etikettidega, mille peale kirjutatud nii eesti kui ladinakeelne nimi. Sõja keerises läksid kaduma sildid ja hävisid ka paljud istutatud puud, kuigi lahinguid siin ei toimunud.

Sõja mõjud noorte suhetele

Rutt Hinrikus märgib, et hiljem sündinud generatsioonid ei ole kogenud nii draamatilist noorust, nagu see sai osaks 20. sajandi esimesel neljal kümnendil Eestis sündinutele. Emä ei sattunud küll otsese vägivalda ohvriks, kuid kirjeldab oma mälestustes üht temale ohtlikuna tundunud olukorda.

Ühel lõunapausil, kui olime koristustöödega eelviimasel heinamaatükil, läksin ajaviiteks üle heinamaa rabasse, kus kasvas võsa ja kidurad puud ning leidus ka mõningaid metsamarju. Teadsin, et olen sellel

maal täiesti üksi. Suur oli aga minu ehmatus, kui pead tõstes nägin mõne meetri kaugusel võsa vahel sõduri välimundris meest, kes seisis ja jälgis mind. Ta moodustas vasaku käe pöidlast ja esisõrmest ringi, mille sisse parema käe esimese sõrmega toksis. Mis see muud tähendas kui seksile kutset. Mind valdas paaniline hirm. Hakkasin kiiresti oma heinamaa poole tagasi minema, julgemata joosta ja tagasi vaadata. Mind ta ei kõnetanud ega jooksnud ka järele. Kust ta pärit oli ja mis keelt kõneles, ma ei tea. Küllap oli mõni sõjaväest eemale hoidev metsavend. See oli Saksa okupatsiooni aeg 1943. a suvi, kui olin 16 aastane. Pärast seda ei julgenud ma enam isast kaugemale minna.

Aili Aareleid (2000, 770–771) rõhutab, et 1940. aastal jäi iseseisvuse vaimus üles kasvatatud põlvkond järsult ilma neile omasest poliitilisest ja sotsiaalsest keskkonnast, traditsioonilistest tarbimisharjumustest ja vaimsetest väärtustest. Samal ajal on teada, et noored ei taju ohte samaväärselt vanema põlvkonna esindajatega ning hoolimata karmidest aegadest ja keeldudest said noored kokku, lõbutsesid, armuti ja loodi perekondi.

Kuna oli sõja aeg, olid Saksa võimu ajal keelatud avalikud peod. Kuid noored tahtsid ju ikka kokku saada ja tantsida. Siis käisime koos talutubades, kus leppisime kokku, kuhu järgmisel pühapäeval lähme. Kord tuli ka meie maja uue toa kätte. Isa oli sellele väga vastu, ütles, et elame tee ääres, politsei näeb ja teeb trahvi. Kuid mina ei saanud ju ära öelda, sest käisin ise igal peol. Pidu siiski toimus ja tagajärgi ei olnud.

Mälestustes on Linda toonud esile oma suhteid noormeestega, mis katkesid noormehe mobiliseerimise või sõjas langemise tõttu.

Elmar ütles, et pühapäeval on Karksi-Nuias (3 km kaugusel) pidu ja ta palub mind endaga koos peole tulema. Järgmisel päeval me läksimegi. Ta tantsis väga hästi. Koju tulime koos. Trepialuse esikus väike suudlus ja sõprus sobitatud. Kahjuks võeti Elmar peagi Saksa sõjaväkke ja temast päris kavaleri ei saanud.

Töö kõrvalt oli noortel tüdrukutel ja poistel aega vallatlemiseks, isegi armumiseks, nagu see juhtus minuga Lepikul rehel olles 1944. Sinna olid appi kutsutud perele juba tuttavad kaks noormeest, kes töötasid Lavassaares poliitvangide valvurina. Oli Saksa võimu aeg. Mina olin masina peal alla-laskja abilisena vaheldumisi peretütrel Maiga. Juba masinal olles köitis minu pilku põhuvvedaja noormees. Vahepealset puhkepausil kohtusime isiklikult. Meeldivus oli mõlemapoolne, vestlus käis nalja ja naeruga ning töö lõppedes õues kätelt ja näolt rehetolmu maha pestes pidasime läbi vastastikuse veelahingu. Pärast naabritena söögilauas vesteldes jätkus keskustelu teises toas, millest võtsid veel osa peretütar Mai ja Kehtna kõrgema majanduskooli praktikant Ira. Meil oli väga lõbus ilma alkoholita. Hilisõhtul saatis see meeldiv noormees mu koju ja pärast seda tuli ta tööst vabadel õhtutel mulle külla, sõitis jalgrattal Lavassaarest 5 km. Mõlemad olime armunud. Istusime toas minu voodil teineteise embuses ja suudlesime. Oli väga hea olla. Otsustasime, et las sõda möödub (oli 1944. a sügis), siis saame uuesti kokku ja eks näe, kuidas me kokku sobime. Seda aega aga ei tulnud, sest noormees sai samal sügisel surma.

Oma tulevase abikaasa Evaldiga kohtus Linda aiandusõpingute käigus, kui nende kolmandale kursusele tuli lisaks kolm vanemat poissi. Nad olid aastate eest lõpetanud kaheaastase aianduskooli ja pidid diplomi saamiseks tegema mõned lisaeksamid. Linda kirjeldab kohtumist Evaldiga ja mainib, et noormees hakanud talle kohe silma heitma. Oma mälestustes meenutab Linda, kuidas Evald usaldanud talle õige varsti pärast tuttavaks saamist oma saladuse – ta oli mõlema okupatsiooni vältel mobilisatsioonist kõrvale hoidnud. Linda kirjeldab:

Türi tüdrukud organiseerisid lõpumärkide valmistamise, kujundasid kavandi ja tegid ka märgi sisseõnnistamise õhtu. Poest ju midagi peale tšekikauba osta ei saanud. Peolaua jaoks kogusid tüdrukud kodust üht-teist. Evald ütles, et tal on nisupüüli, mida võiks ära anda. Kohe kamandati teda see ära tooma. Evald kutsus mind kaasa. Oli talvine aeg ja väljas pime. Läksime käevangus lõbusalt juttu vestes, kuid jutt kaldus peagi tõsiseks. Evald rääkis mulle, kuidas tema oli Nõukogude sõjaväest eemale hoidnud, kuidas ta vangi pandi, kust ta enne raudus kätega ära jooksis ja kuidas tema pärast vanemad oma kodust välja aeti ning pandi sinna elama võõrad. Kuulasin vaikides tema juttu ega osanud midagi öelda. Kui ta lõpetas, ütles: Ma ei tea, miks ma sulle seda rääkisin. See oli ju sel ajal salajane info. Küllap tal oli vaja neist raskestest päevadest kellegagi rääkida ja ju siis mina tundusin talle usaldusväärseksena.

Linda kirjeldab ka Evaldiga abiellumist 1947. aasta novembrikuus, kui noorte elu tähtsündmust tumestasid sõjajärgsete kehvade olude kõrval ka hirm võimaliku vangistuse ja kohtumõistmise ees.

Enne lõpuaktust läksime kahekesi Türi linna perekonnaseisu aktide büroosse, kus meid üks noor näitsik paari pani. Ei uut kleiti ega ülikonda, ei muusikat, lilli ega sõpru. Mina ja minu vanemad tahtsid ka tagasihoidlikud pulmad teha. Saime ka Evaldi nõusse. Panime kirja kõik oletatavad pulmaliste nimed ja koostasime menüü. Pulm oleks olnud minu kodus. Kui aga Evald vahepeal kodus käis ja sealt tagasi tuli, ütles, et tema ema oli pulmad ära keelanud. Nimelt oli Evald end nii Saksa ajal kui ka Vene ajal sõjaväest kõrvale hoidnud ja end kusagil varjanud. Saksa sõjaväes oli ta mõnda aega küll olnud, kuid varjas ka seda. Samuti oli ta venelaste kätte vangi langedes nende käest põgenenud, käed raudus ja jälle end varjanud. Ema oli kartnud, et keegi võib neist asjust võimudele teatada ja tuleb uus vangi minek. Eriti kardeti Evaldi endist pruuti, kes võis tema maha jätnud peigmehe peale kaevata. Eks neil oli ka põhjust karta, sest kord olid nad juba poja sõjaväe eest varjamise pärast kodust välja aetud ja elasid Kirblas isa venna juures. Kodus olid võõrad sees. Kui Evald vist amnestiaga end võimudele üles andis, said vanemad oma kodu tagasi.

Hirm ja ohukogemus jätvad mälujälje, millega inimese keha ja mõte tegelevad pikka aega (vt Maddox jt 2019, 61, 70–71). Evaldi sõjaväljalt kõrvalehoidmine, vahepeal sakslaste kätte vangilangemine ja selle oma ankeedis mahasalgamine mõjutas minu vanemate ja meie pere elu kogu Nõukogude võimu perioodil. On ju füüsiline ja psüühi-

line enesesäilitamine iga inimese jaoks esmatähtis. Isa kartis nii oma ja ka pereliikmete elu pärast ja püüdis olla lojaalne Nõukogude võimule. Näiteks võib ema mälestustest lugeda:

Minu esimene kallim Mihkel andis mulle oma foto, kus ta kandis Saksa sõjaväe mundrit ja tõmbas piipu. [. .] Panin selle kodus albumi. Kui mees nägi minu albumis Saksa sõjaväe mundris mehe fotot, andis ta kõva käsu see kohe põletada. See käsk ei tulnud mitte armukadedusest, vaid sellest, et tal olid ankeedis valeandmeid ja ta kartis enda pärast.

Samuti ei pidanud mees võimalikuks hoida sidet Siberisse saadetud naiseõega. Ema meenutab:

Kogu õe Salme Siberis oleku aja sain temast teateid vaid vanemate kaudu, mees ei lubanud mul Salmega kirjavahetust pidada, sest aadressid reedaksid, et meil on suhe riigivastastega. Oli ju sügav nõuka aeg, Stalini käskude aeg. Mees kartis enda pärast. Oli ta ju ankeedis salanud enda olekut Saksa sõjaväes ja kartis, et kui peres on suhe küüditatutega, võidakse hakata ka tema kohta teateid hankima. Kuigi ma ei pidanud kirja teel sidet Salmega, oli ometi Pärnu oblasti parteikomiteest Saaremaa ajalehe tööd kontrollima tulnud ametnikul teada, et minu õde on küüditatud. [. .] Evald varjas kõikides dokumentides Saksa sõjaväes olekut ja kirjutas, et varjas end Saksa sõjaväkke mineku eest ja oli puhas poiss paarkümmend aastat. Siis astus ikkagi ühe kunagise sõbra kaebuse peale „kohtu“ ette.

Kui Evaldi Saksa sõjaväkke sattumine avalikuks sai, oli juba 1966. aasta. Selle tagajärjel pidi ta loobuma küll oma juhtivast ametist rajooni põllumajandusvalitsuses, kuid vangla teda ei ähvardanud.

Sõja ja Nõukogude okupatsiooni mõjud lapsepõlvkodus

Minu lapsepõlvkodus ei räägitud lugusid elust Eesti Vabariigis, ka välditi sõja ja küüditamisega seotud teemasid. Rajooni põllumajanduses juhtivatel kohtadel töötanud isa püüdis igati hoiduda võimudega pahuksisse sattumisest. Kui näiteks vanavanemad tõid jõuluks kuuse tupp ja värvisid lihavõttepühadel mune, siis meil kodus neid tähtpäevi ei tähistatud. Mäletan, et Siberist teismelise-eas koju jõudnud tädipojad, kellest ma varem õieti kuulnud polnud, olid korraga meil külas. Oma Siberi elust nad suuremat ei rääkinud ja küsimuste esitamiseks olin ma tookord veel liiga noor. Tädi pere küüditamise loo talletasin alles 21. sajandi algul. Ema kandis oma põlguse Nõukogude korra vastu üle kõigile venelastele ja vältis võimaluste piires nendega suhtlemist. Oma lapsepõlvesuvedest isakodus mäletan, et mu kinnise iseloomuga Läänemaa vanaema ei arutanud kunagi oma pere asju külarahva juuresolekul. Imestasin tookord, et vanaemale oli isegi vastukarva, kui naaber mõnd pereliiget kiitis. Seda, et isa oli Nõu-

kogude armeesse värbamisest kõrvale hoidnud ja mobiliseeritud Saksa sõjaväkke, kust ka lõpuks põgenenud, sain esmakordselt kuulda 1960. aastate keskpaiku. Isale tuttava mehe kaebus sundis teda töö- ja elukohta vahetama ning meie pere lahkus Saaremaalt. Hirm saatis minu isa siiski läbi elu, veel 1980. aastate lõpulgi hoiatas ta lapselapsi, kes tema kuuldes laulu „Tere, perestroika“ laulsid, et nad selle laulmisega mõnes avalikus kohas endale häda kaela ei tõmbaks.

Küüditamise ja sõjaga seonduvast tegid minu vanemad ettevaatlikult juttu alles pärast Eesti Vabariigi taastamist, kuid jäid neil teemadel suhteliselt napisõnalisteks. Ema jagas meelsasti pigem lapsepõlve- ja kooliaja-muljeid elust Eesti Vabariigis, suu- resti selleaegset elu idealiseerides.

Linda Teesalu 2018. aastal. Foto: Eha Kõiv.

Kokkuvõtteks

Mälestuste talletamise teadlikuks põhjendamiseks võib olla iseenda saatuse selgeks rääkimine. Emale oli mälestuste kirjapanemine ühelt poolt teraapiline protsess, teisalt soovis ta jätta oma arvukatele järeltulijaile teadmisi kunagi läbielatud aegadest. 1920. aastail sündinud ema argielu mälestustes tulevad isikliku elu sündmused esile „suure ajaloo“ taustal ja haakuvad suuresti teiste sama põlvkonna naiste kirjapanekutega. On ju aastakäikudel sarnased veendumused, hoiakud, maailmapilt, kultuuri tõlgendamise mallid. Mälestused on küll individuaalsed, kuid paratamatult mõjutatud

teistelt kuulnud või loetud lugudest ja mälestuste talletamise ajast. Eesti Vabariigi päevil sündinud talulaps Linda näeb oma lapsepõlve harmoonilisena, kodukohta ja sealseid inimesi kujutab ta empaatilise ja toetavana, neid iseloomustab rahvuslik meelsus. Kirjeldused rängalt kogu ühiskonda mõjutanud okupatsioonide ja Teise maailmasõja ajast on märksa napolisõnalisemad, kuid samas mõjuvad. Tajusin, et emal on neid aegu ka tagantjärele raske meenutada. 1940. aastal jäi iseseisvuse vaimus üles kasvatatud põlvkond järsult ilma neile omasest poliitilisest ja sotsiaalsest keskkonnast, traditsioonilistest tarbimisharjumustest ja vaimsetest väärtustest. Muutunud poliitilise riigikorra ja sõja tõttu võime rääkida traumakogemusest ka neil puhkudel, kui jutustaja ise ei sattunud sõjaväljale, küüditamise või vangistamise ohvriks.

Tutvumine ema mälestustega aitas minul oma vanemate tolleaegseid võimalusi ja valikuid paremini mõista. Tema kirjapandu lugemine aitas kergemini leppida ka tema lahkumisega.

Artikkel on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi baasrahastusprojektiga EKM 8-2/22/3.

Allikad

- Aarelaid, Aili. 2000. Topeltmõtlemise kujunemine kahel esimesel nõukogulikul aastakümnel. – *Akadeemia* 12 (4): 755–773.
- Aarelaid-Tart, Aili. (2010) 2016. „The Theory of Cultural Trauma and Applying to Explain the Estonians’ Soviet-Time Mentality (Based on the Biographical Method).“ – *Cultural patterns and Life Stories*. Acta Universitatis Tallinnensis. Socialia, toimetanud Kirsti Jõesalu ja Anu Kannike, 39–76. Tallinn: TPU Press.
- Assmann, Aleida. 2006. „History, Memory, and the Genre of Testimony.“ – *Poetics Today* 27 (2): 261–273. <https://doi.org/10.1215/03335372-2005-003>.
- . 2021. *Mineviku pikk vari. Mäletamiskultuur ja ajaloopoliitika*. Bibliotheca controversiarum. Tõlkinud Mari Tarvas. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Halbwachs, Maurice. 1985. *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hinrikus, Rutt. 2006. „Saateks.“ – *Sõja ajal kasvanud tüdrukud. Eesti naiste mälestused Saksa okupatsioonist*, koostanud Rutt Hinrikus, 7–14. [Tallinn]: Tänapäev.
- . 2009. „Naised ja sõda eesti naiste mälestustes ja kirjanduses.“ – *Humanitaarteadused*. Teadusmõte Eestis V, toimetanud Jaan Ross, Arvo Krikmann jt, 107–118. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- . 2010. „Eesti autobiograafilise kirjutuse kujunemisest 18. sajandist Teise maailmasõjani.“ – *Methis. Studia Humaniora Estonica* 5/6. *Omaelulookirjutus Eesti kultuuris*, toimetanud Leena Kurvet-Käosaar, 20–37. <https://doi.org/10.7592/methis.v4i5-6.516>.
- . 2016. „Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive.“ – *Kahe vahel. Artikleid kirjandusest ja elulugudest*. EKLA töid kirjandusest ja kultuuriloost 8, 252–285. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi teaduskirjastus.

Hinrikus, Rutt ja Tiina Kirss. 2006. „Mälu narratiivi ämblikuvõrgus.“ – *Võim ja kultuur* 2, koostanud Mare Kõiva, 419–452. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Jaago, Tiiu. 2001. „Perepärimus ajaloo peegeldajana.“ – *Pärimuslik ajalugu*, koostanud Tiiu Jaago, 264–280. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

———. 2018. „Trauma ja elulood.“ – *Mäetagused*, nr 71, 111–142. <https://doi.org/10.7592/MT2018.71.jaago2>.

———. 2023. „Emad ja tütre eluloos.“ – *Keel ja Kirjandus* 66 (5): 459–475. <https://doi.org/10.54013/kk785a1>

Kirss, Tiina. 2006a. „Põgenemisteedkonnad ja põgenemislood.“ – *Rändlindude pesad. Eestlaste elulood võõrsil*, koostanud Tiina Kirss, 611–646. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

———. 2006b. „Mälujäljed ja tõlgendusvõimalused: Eestlaste elulood Saksa okupatsiooni ajast.“ – *Vikerkaar* 21 (4–5): 136–149.

Korkiakangas, Pirjo. 1994. „Childhood Memories and the Conceptualisation of Childhood.“ – *Ethnologia Scandinavica: a journal for nordic ethnology*, nr 24, 60–69.

Kurvet-Käosaar, Leena. 2008. „Vaikuse vajanud aeg. Naiste traumaatiline repressioonikogemus Imbi Paju dokumentaalfilmis ja raamatus *Tõrjutud mälestused*.“ – *Ariadne Lõng. Nais- ja meesuuringute ajakiri* 8 (1/2): 136–147.

Kõresaar, Ene. 2005. *Elu ideoloogiad. Kollektiivne mälu ja autobiograafilise minevikutõlgendus eestlaste elulugudes*. Eesti Rahva Muuseumi sari 6. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Laar, Mart. 1988. „Veidi meie ajaloolisest mälest.“ – *Kultuur ja Elu* 4: 11–13.

Maddox, Stephanie A., Jakob Hartmann, Rachel A. Ross ja Kerry J. Ressler. 2019. „Deconstructing the Gestalt; mechanisms of fear, threat, and trauma memory encoding.“ – *Neuron* 102 (1): 60–74. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2019.03.017>.

Mertelsmann, Olaf. 2006. „Mälu ajaloo allikana?“ – *Vikerkaar* 21 (4–5): 129–135.

Pöysä, Jyrki. 1994. „Nykyperinteen tutkimus.“ – *Kulttuurintutkimus*. Tietolipas 130, toimetanud Jari Kupiainen ja Erkki Sevänen, 226–248. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Salmi-Niklander, Kirsti. 2004. *Itsekasvatusta ja kapina: Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

———. 2009. „Sündmus, kogemus ja jutustamine.“ – *Mäetagused*, nr 43, 20–38. <https://doi.org/10.7592/mt2009.43.salmi-niklander>.

Talve, Ilmar. 1997. *Kevad Eestis*. Tartu: Ilmamaa.

Ukkonen, Taina. 2000. *Menneisyyden tulkinta kertomalla: Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprotsessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 967. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Anu Korb – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur. Tema kogumis- ja uurimisvaldkonnaks on olnud Siberi eesti kogukonnad. Oma teadustöodes on ta käsitlenud Siberi eestlaste laulutraditsiooni, rahvameditsiini, eluloolisi mälestusi, Siberist kogutu põhjal folkloristliku välitöö eri aspekte.

E-post: [anu.korb\[at\]folklore.ee](mailto:anu.korb[at]folklore.ee)

Everyday Life and Memories of War. The Memories of a Woman Born in 1926

Anu Korb

Keywords: cultural memory, memories, occupation, Second World War, experience of trauma

In this article, I analyse to what extent and in what way the events of the Second World War are reflected in memoirs that do not focus directly on the events of the War, but on everyday life. I use the memoirs of my mother Linda Teesalu, born and raised on a small farm in Pärnu County, recorded in the last decade of her long life. She wrote down her memories primarily with her descendants in mind, although doing so also had a highly therapeutic function for her.

Researchers of cultural memory have observed that we must not underestimate society as an environment of memory. In Soviet Estonia it was practically impossible to make memoirs public without editing them. The collapse of the Soviet Union also led to a boom in the collection of biographies and memoirs in Estonia. In biographical writing, the events of people's personal life and the events of 'great history' converge. The result is a constructed past which the writer recreates from his or her own memory, and often that of their loved ones, from the 'present' of the time of writing. My mother's most detailed memories are of her childhood and adolescence, the days of the first Republic of Estonia. In describing events and everyday life, my mother's story has the nationalist sentiment typical of the biographies of the pre-War generation. In her memoirs, Linda portrays her childhood home, as well as the other people in her village, as empathetic, supportive and united.

Every person of a certain age group is influenced by certain historical core experiences. For generations born in the first half of the 20th century, the Second World War is the event that has most changed or significantly overshadowed their lives. My mother's home village and the surrounding countryside were untouched by direct combat action during the War, so it is not a prominent part of her memoirs, but it does have an impact. In her War-related recollections, my mother, like many other women, focuses on coping with everyday life, with an emphasis on gardening school, celebrating life events, adolescent relationships and leisure activities during the occupation and the War. Estonians often compare the German and Russian occupations in their memoirs. In 1940, a generation brought up in the spirit of independence was suddenly deprived of the political and social environment, traditional consumption habits and spiritual values that had been so familiar to them. The contrast between Russians and Germans is not independently invented by each writer, but is based on social memory, passed down through folklore. In a comparison of school life during the German and Soviet occupations, Linda describes the German period in much brighter tones, while portraying the Soviet occupation as having a dismal and uncaring mentality.

In women's memoirs of the occupation and the War, a great deal of attention is paid to coping with everyday life. Shortages of goods and struggles to buy essential everyday products are often mentioned. In my mother's memoirs, the harsh conditions of occupation and wartime are better expressed in relation to her own or a family member's celebrations of life events. Linda's memoirs also include an important place for adolescent relationships that were interrupted when the young man was mobilised or killed in the war. Linda's marriage to a man who had evaded mobilisation, had been captured by the Germans in the meantime, and had concealed this on his application form, had a profound effect on my

Summary

parents' and our family's lives. Fear for his own life and the lives of his family remained with my father throughout the Soviet occupation. We can also talk about the experience of trauma in cases where the narrator did not end up in a war zone, or as a victim of deportation or imprisonment.

Anu Korb is Senior Research Fellow at the Estonian Literary Museum's Estonian Folklore Archives. Her main collection and research field is Siberian Estonian communities. Her research is dedicated to the song tradition of Siberian Estonians, folk medicine, life stories, and different aspects of folkloric field-work based on the material collected in Siberia.

E-mail: [anu.korb\[at\]folklore.ee](mailto:anu.korb@folklore.ee)